

## Quick-Scan herbouw Oliemolen De Zon aan de Kleine Koppel, Amersfoort

### Locatie

De oorspronkelijke locatie van Oliemolen De Zon is te vinden aan de zuidoever van de Nieuwe Eem, langs de Kleine Koppel, op de hoek van de Eemlaan.

Coördinaten (waarschijnlijk):	N 154.636	463.589
	W 154.630	463.584
	O 154.658	463.564
	Z 154.651	463.558
	Centrum 154.644	463.574

Huidige gebruik: onbebouwd.

### Bodem/geomorfologie

Op zowel de bodem- als de geomorfologische kaart niet geïndexeerd. De onderzoekslocatie ligt in een dekzandvlakte aan de voet van de stuwwal, tegen of in het beekdal van de Eem. Uit onderzoeken in de nabije omgeving (Kleine Koppel 12, Grote Koppel 5 en 6, Smallepad<sup>1</sup>) blijkt dat er sprake is van (verspoelde) waterlopen en overstromingslagen.

### Historie

De Kleine Koppel ligt aan westoever van de Eem; aan de overkant van de Grote Koppel, de oude buitenhaven van Amersfoort. Rond 1300 was door verzanding de oude loop van de Eem niet meer bevaarbaar. Om de groeiende stad toch van een goede vaarroute te voorzien werd besloten parallel aan deze Oude Eem een nieuw, circa 2 km lang kanaal te graven. Dit werd de Nieuwe Eem. Een exacte datering hiervan is niet bekend. Archeologisch onderzoek plaatst het graven van de Nieuwe Eem aan het begin van de 14<sup>e</sup> eeuw.<sup>2</sup>

De oudste vermelding met de naam 'de Koppel' komt uit 1394. De naam houdt vermoedelijk verband met de Oost-Middelnederlandse benaming voor gemeenschappelijke weide. Het gebied had dan ook voornamelijk een agrarische functie. De Koppelpoort is tussen 1389 en 1427 gebouwd en maakt onderdeel uit van de tweede stadsmuur. Door de nieuwe stadsomwalling was de haven 'Het Havik' gelegen binnen de muren slecht bereikbaar geworden voor de schepen. De Koppel, net buiten de Koppelpoort gelegen werd de ideale locatie voor een nieuwe haven. De Koppelpoort had een toegang tot de oostelijke oever van de Nieuwe Eem. Deze kant van de Eem werd dan ook als eerste in gebruik genomen voor het laden en lossen van schepen.<sup>3</sup> De overkant bleef lang vrijwel onbebouwd. Het gebied was over het algemeen in gebruik als landbouwgrond, bleekvelden of (later) tabakskwekerijen. Halverwege de 16<sup>e</sup> eeuw werd er een jaagpad aangelegd

Aan het begin van de zeventiende eeuw was naast de poort aan de kant van de Grote Koppel een tweede landpoort nodig aan de andere Eemoever. De bedrijvigheid was hier gegroeid als gevolg van de verlenging van het trekkpad naar de Melm en later naar de Zuiderzee. Daarom werd de stadsmuur aan de kant van de waterpoort doorgebroken en werd over de Singelgracht buiten de muur een brug geslagen. De nieuwe landpoort werd de Kleine Koppelpoort genoemd, waarschijnlijk vanwege de

---

<sup>1</sup> KK'12, GK 5-6 en MEUR'05.

<sup>2</sup> d'Hollosoy, Hulst en Stolk 2012, 22.

<sup>3</sup> d'Hollosoy, Hulst en Stolk 2012, 9; Teters 2004, 5-8.

bescheiden omvang en ter onderscheid van de andere landpoort. De Kleine Koppelpoort is in de negentiende eeuw afgebroken. Vanaf dan werd deze kant van de Eem 'buiten de Kleine Koppelpoort' of 'De Kleine Koppel' genoemd.

De oudste bekende historische gegevens over het perceel van Oliemolen 'De Rijzende Zon' dateren uit 1755.<sup>4</sup> De Blaffert, het belastingregister uit 1755 waarin eigenaren van panden staan vermeld, maakt melding van Jan van Wenkom als eigenaar van perceel 1653, op de hoek van de Eem en de Wolvesteegh (later Eemlaan genoemd), de locatie van de latere oliemolen. In 1760 verkoopt Dionisius van Wenkom het perceel met daarop een huis en een tabaksschuur aan tabakshandelaar Adolph Hol. De Blaffert vermeldt dat het perceel in het landelijke gebied buiten de Kleine Koppelpoort ligt, aan de Wolvesteeg. In 1765 verzoekt Wouter Cornelis van Mansveldt het stadsbestuur vergunningen en vrijstellingen te verlenen voor het oprichten van een oliemolen buiten de Koppelpoort. Perceel 1653 is in 1769 gekocht door Wouter Cornelis, maar nog in datzelfde jaar overlijdt hij op 29-jarige leeftijd en wordt de koopakte weer ontbonden. De bouw van de oliemolen lijkt daarmee voorlopig van de baan.

In 1775 sluit Adolph Hol een lening af met als onderpand 'zijn huis en schuur met daarbij behorende hof, bleekveld en tabaksland tezamen groot ruim een half morgen, gelegen buiten de Kleine Koppelpoort, aan de Eemkant en op de hoek van de Wolvesteeg'. Deze percelen worden bewoond en gebruikt door Adolph Hol.

In 1805 staat de heer Geurt van den Bogaard vermeld als eigenaar van de percelen. Ook in 1816 wordt hij genoemd als eigenaar van tuin- en bouwland buiten de Kleine Koppelpoort langs de Wolvesteeg. Bovendien bezit hij dan ook een '8-kante stenen wind olymolen De Zon' met huis en pakhuis even buiten de Kleine Koppelpoort aan de Eem. Het is opvallend dat in De Blaffert, die tot 1805 loopt, geen oliemolen wordt vermeld. Ook de hoogte van het huisgeld van 4,00 gulden wijst op de aanwezigheid van een 'gewoon' huis. Toch is het goed mogelijk dat de molen al in 1797 gebouwd. Dit blijkt uit een request van 8 november 1798 gepubliceerd in de 'Besluiten der Eerste Kamer van het vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen Volks'. Geurt van den Bogaard verzoekt hier om te worden uitgesloten van het betalen van belasting op turf, aangezien hij de turf nodig heeft voor 'zijne, in den voorleden jaare nieuw aangelegde oylslagerije'. Of bij deze olieslagerij sprake is van een windmolen is niet duidelijk. Het zou kunnen dat Geurt begonnen is met een rosmolen en deze later heeft vervangen voor de windmolen.

In 1832 is Carel Bosschaart Schuller eigenaar van de percelen. Hij is koopman en woont buiten de Kleine Koppelpoort in Wijk Breul nummer 590. In ditzelfde jaar wordt de 'stenen windmolen aan de Kleine Koppel, aan de Eem, met huis, pakhuis, de patentoliefabriek, knechtswoning en schuur, recht van erfpacht en grond; -schuurtje, naast perceel aan de Wolvensteeg, 2 prieelen, een koepel, schutting, mestbak en klinkers' door Jan Harthoorn en Gerrit Nieuwland gekocht. Zij zijn oliemolenaars en kooplieden en vormen samen Compagnieschap firma Van Harthoorn en Nieuwland.

Jan Harthoorn koopt in 1856 het perceel met alle bovenstaande toebehoren. Zijn zoon Isaac heeft in 1867 de molen in bezit. Tussen 1865 en 1872 is de functie van de molen gedeeltelijk omgezet in een tras- en cementmolen.<sup>5</sup> In 1872 wordt een stoommachine geplaatst ten behoeve van een olieslagerij en in 1874 wordt de molen ontwiekt.<sup>6</sup> Later wordt het hele bovenstuk gesloopt. Negen jaar later

---

<sup>4</sup> Uitgezocht door Anne van der Glas.

<sup>5</sup> Van der Neut, blz 36 'Molenboek Provincie Utrecht'

<sup>6</sup> Demoed, ongenummerd, 'Nijverheid in A'foort in de 19<sup>e</sup> eeuw.

wordt bij een openbare verkoping de 'in volle werking zijnde stoomolieslagerij De Zon' te koop aangeboden. De molen komt samen met pakhuizen, de patentfabriek, oliebakken, een timmerschuur, een houtmagazijn en een knechtswoning met tuintje en stal. Daarbij is een woonhuis met zes kamers, een kantoor, een keuken, provisiekamer, een kelder en verdere gemakken en een grote tuin met bloembakken. Tezamen is het te verkopen terrein 47 aren en 46 centiaren groot. In 1909 begon olieslager Van Nieuwenhuizen er een handel in granen en grondstoffen. Later kwam een maalderij met loodsen en silo's, in oorsprong gebouwd rondom de molen. Het restant van de molen werd gebruikt als pakhuis. In 1931 werd gestart met de fabricage van lijnzaad en lijnolie. In 1940 stortte het restant van de molen in door een implosie en is daarna afgebroken.

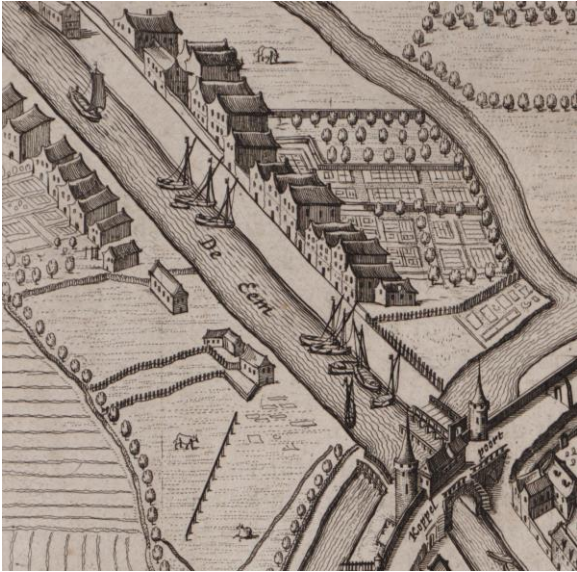
Kaarten:



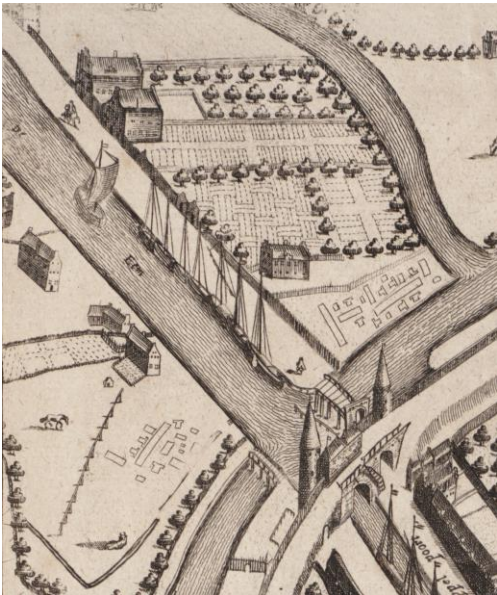
Jacob van Deventer 1560: weiland?



Braun en Hogenberg 1588: weiland/akkerland



Blaeu 1647: bebouwing?



Janssonius 1657: bebouwing?

stadsgezicht 1671: grasland/tuinen



De Roij 1692: leeg



1823: Oliemolen (kaart geprojecteerd op luchtfoto 2006 (Amersfoort op de kaart))

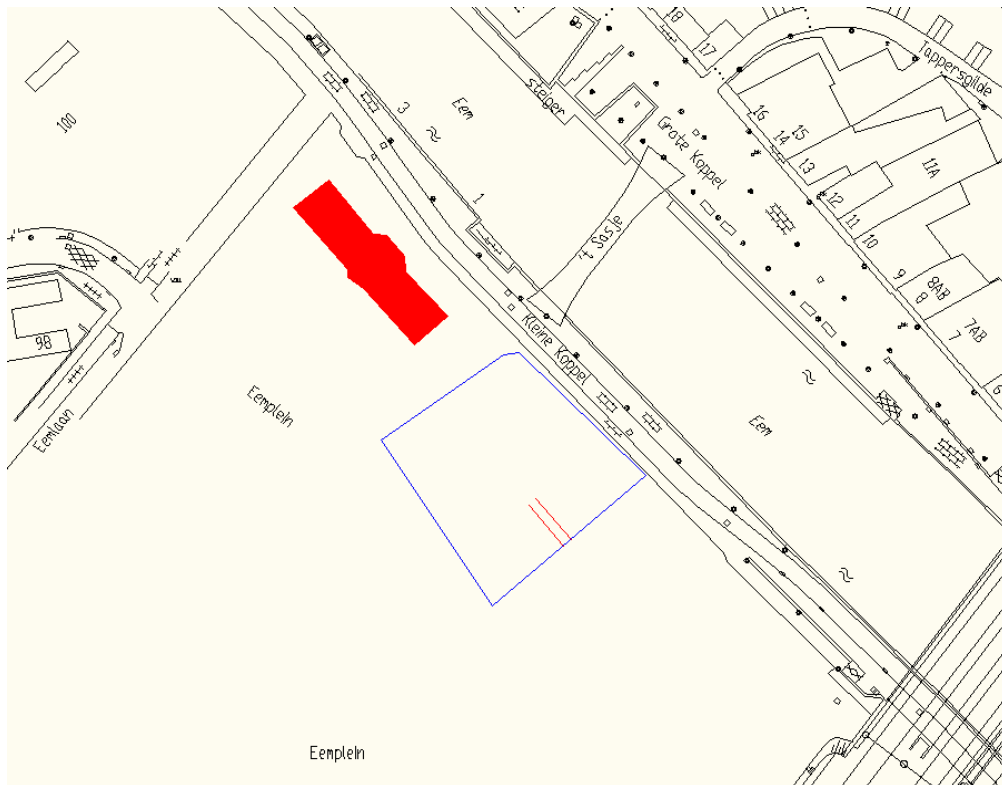
### Archeologie:

De molen ligt in een terrein met een middelhoge archeologische verwachting. In een cirkel van circa 100 meter zijn vier vondstmeldingen en één waarneming bekend. De vondstmeldingen betreffen voorwerpen uit de 16<sup>e</sup> tot en met de 19<sup>e</sup> eeuw, gevonden in opgebrachte grond. De waarneming is een onderzoek ter hoogte van Kleine Koppel 12 (circa 70 meter ten zuidoosten van de locatie van de molen). Hier zijn verspoelde lagen van de Eemvulling aangetroffen en een oost-west georiënteerde sloot met vondsten uit de Late Middeleeuwen (mogelijk 12<sup>e</sup>/13<sup>e</sup> eeuw). Door de aanwezigheid van zware verontreiniging was slechts zeer beperkt onderzoek mogelijk. De Eemvulling werd onder verstoorte grond aangetroffen van circa 1,50 tot 1,70 meter dik. Daaronder volgde na een leem- en een veenpakket het dekzand op ongeveer 2 meter onder het maaiveld.<sup>7</sup> De sloot kan wellicht worden

<sup>7</sup> Intern rapport, bij het CAR gedocumenteerd onder de opgravingscode KK'12.

geassocieerd met de vondsten ter hoogte van het Smallepad. Hier zijn drie bootvormige huisplattegronden en een bijgebouw uit de 12<sup>e</sup> eeuw aangetroffen.<sup>8</sup>

Verwachting: Hoewel sporen en vondsten uit de prehistorie niet kunnen worden uitgesloten is de grootste verwachting dat er sporen en vondsten uit de middeleeuwen tot en met de Nieuwe Tijd worden gevonden. Met name waterlopen (natuurlijk en gegraven) en sporen van agrarische activiteiten daterend vanaf de 12<sup>e</sup>/13<sup>e</sup> eeuw kunnen worden gevonden. Ook sporen en vondsten die kunnen worden geassocieerd met de 17<sup>e</sup>- en 18<sup>e</sup>-eeuwse bewoning en het gebruik als tabaksplantage worden verwacht. Bovendien is er een grote kans op het aantreffen van sporen en vondsten die te maken hebben met de oliemolen, de bijgebouwen en de woningen.



*De locatie van de Oliemolen (rood) ten opzichte van de Eem, de Kleine Koppel, de Eemlaan en de onderzoekslocatie van onderzoek aan de Kleine Koppel 12 (blauw). De twee rode lijntjes geven de locatie van de oost-west lopende sloot weer.*

#### **Milieu:**

Mondelinge mededeling Paul Camps (adviseur milieubeleid gem. Amersfoort) : Ter plaatse van de beoogde bouwlocatie bevindt zich mogelijk een kleine plek met verontreiniging.

---

<sup>8</sup> Snieder 2006.